

Univerzita Palackého v Olomouci

Pedagogická fakulta

Katedra výtvarné výchovy

Anna Víšková

Ú t o č i š t ě

Výtvarná tvorba, arteterapie a artefiletika s dětmi z dětských domovů

Sanctuary

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: MgA. Jan Krtička

Olomouc 2011

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce Janu Krtičkovi za konzultace a rady a Štěpánu Páclovi za jeho připomínky.

Děkuji dětem i dospělým z Letního domu za jejich radost z tvoření a nápady, kterými jsem se nechala inspirovat.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.

V Praze 30. 6. 2011

Anna Víšková

Obsah

Úvod	4
1. Bezpečný prostor a jeho povaha	6
1.1 Útočiště a bezpečí	Chyba! Záložka není definována.6
1.2 <i>Domov a utváření pocitu bezpečí</i>	7
1.3 Děti, které nemají domov	9
2. Bezpečí v Letním domě	12
2.1 Občanské sdružení Letní dům	12
2.2 Charakteristika bezpečného prostoru v Letním domě	13
2.3 Chýška, místo bezpečí a blízkosti	13
3. Bezpečí a výtvarná tvorba	Chyba! Záložka není definována.16
3.1 Výtvarná tvorba v bezpečném prostoru, arteterapie a artefiletika	15
3.1.1 Svobodné malování Arno Sterna	17
3.1.2 Výtvarná tvorba, ateterapie a artefiletika v Letním domě	18
3.1.3 Otevřený ateliér v Letním domě	21
3.2 Výtvarný projev dětí z dětských domovů	23
3.3 Dům v dětské kresbě	Chyba! Záložka není definována.
4. Pobyt "Útočiště"	27
4.1 Program pobytu "Útočiště"	27
4.1.1 Výběr obrázků z projektivní sady	28
4.1.2 imaginace "bezpečné místo"	31
4.1.3 fotografování bezpečných a nebezpečných míst	37
4.1.4 vytváření bezpečného místa - skryše	38
4.1.5 Návrat k projektivní technice s obrázky	40
4.2 Zhodnocení programu pobytu "Útočiště"	44
5. Vlastní výtvarný projekt	45
Závěr	46
Příloha - dva příběhy ze života dětí	47
Literatura a další zdroje	50

Úvod

„Nápadné ticho. Ve skupinách jedlí se snad občas ozval pták, ale horská cesta, příkře vystupující z městečka Mainfeldu, brzy vnikla do pásma klidných pastvin. Koberce mechu, rohože trav, barevná oka květů, bezhlučný let motýlů a nahoře ohromující obzor... Po úzké cestě stoupaly jenom dvě.“¹ Mladá žena a malé děvčátko mířily k domku vysoko v horách. Kdo zná celý příběh Heidy z hor, ví, že jí zemřeli oba rodiče, a že ji její teta právě vede ke starému dědečkovi, kde brzy najde své útočiště. První kniha, kterou jsem kdy sama přečetla, se mi po letech dostala náhodně do rukou. Znovu jsem zatajila dech. Dívenka, která vzhlíží k okolnímu světu v bezelstném údivu, nachází svůj bezpečný domov v horách. Zpětně v příběhu potkávám dvě velká osobní témata. Jednak jsou to hory, místo, kam se sama vždy znovu utíkám. A pak je to dětská touha, aby byl svět spravedlivý, která mě vedla k práci s dětmi z dětských domovů.

Čtvrtým rokem jsem zaměstnána jako pedagogická pracovnice v občanském sdružení „Letní dům“. Zde spolupracuji na přípravě socio-terapeutických pobytů, kde dětem z dětských domovů nabízíme možnost v bezpečném prostředí se zdokonalovat v sociálních interakcích a budovat si pozitivní vztah k sobě i k okolí. Mezi základní metodologická východiska pobytových programů patří arteterapie a artefiletika. Mým úkolem je mimo jiné příprava a vedení těchto aktivit. Během své praxe v Letním domě jsem se spolupodílela na osmnácti programových celcích, z toho u osmi z nich jsem byla programový garantem. Patří sem i pobyty, o kterých se v textu diplomové práce zmiňuji. A to, „Tajemství barev“ pro děti do dvanácti let, letní pobyt „Otevřený ateliér“ a pobyt, kterého se tato diplomová práce nejvíce týká, pobyt „Útočiště“.

Téma „útočiště“ – téma bezpečného prostoru, je ústředním tématem práce Letního domu, stejně jako ústředním tématem dětí z dětských domovů. V této práci se zabývám problematikou v kontextu výtvarné

¹ Spyriová, *Heidy děvčátko z hor*, s 7.

tvorby, která sama může být bezpečným prostorem ke zpracování osobních prožitků a vzpomínek.

Text je rozdělen do pěti částí.

V první části mě zajímá, jak se v člověku vztah k bezpečí utváří a co se s tímto vztahem děje, když dítě vyrůstá mimo domov.

Ve druhé části představuji občanské sdružení Letní dům a způsob, kterým nabízí dětem z dětských domovů bezpečný prostor.

Tématu výtvarné tvorby v bezpečném prostoru, jejímu terapeutickému potenciálu a charakteristice výtvarného projevu dětí z dětských domovů se věnuji v části třetí.

Čtvrtá část popisuje a reflektuje konkrétní pobyt nazvaný „Útočiště“. Rozebírám zde podrobněji některé výtvarné a tvořivé techniky, cituji zúčastněné děti a text doplňuji obrazovou dokumentací jejich výtvarných děl spolu s komentáři, které k obrazům vymyslely.

V páté, poslední části, se krátce zmiňuji o mém výtvarném projektu.

Všechna jména dětí v textu byla z důvodu zachování jejich bezpečí změněna.

1. Bezpečný prostor a jeho povaha

Bezpečné je to, co je „bez starostí, poskytující ochranu, spolehlivé, pevné, jisté, zajišťující“².

1.1 Útočiště a bezpečí

Podle slovníku jazyka českého je útočiště „**místo, věc nebo osoba, k nimž se utíkáme v nouzi nebo v neštěstí**“.³ Při bližším průzkumu slova zjišťujeme, že jeho etymologický základ se odvíjí od slovesa „utéci se“⁴ nebo-li rychle se vzdáliti – uprchnouti a to obvykle během, úprkem, z obavy před někým nebo něčím, ze snahy zprostit se někoho nebo něčeho.⁵ Latinsky se „utíkat“ řekne „fugo“ a útočiště „refugium“ nebo „asylum.“ Anglický a francouzský výraz „refuge“ lze do češtiny přeložit také jako záchrana, ochrana, úkryt, útulek, refýž.⁶

Jiný anglický výraz pro útočiště, „sanctuary“, znamená také svatyně nebo svatostánek.⁷ Slovo útočiště a svatyně má v mnoha jazycích podobný kořen, což může souviset s tím, že celé dějiny člověk nacházel útočiště v kostele, kde panovalo tzv. právo azylu. Pronásledovaní, kteří se uchýlili do kostela či kláštera byli tímto v bezpečí. Zajímavá je také spojitost, že klenby a presbytáře kostelů byly mnohdy záměrně vystavěny jako nápodoba dělohy.⁸ A konečně, jeden z hebrejských překladů-výkladů slova Bůh je právě útočiště.

Představa o tom, co je bezpečné, může mít u různých lidí odlišné podoby, ale zároveň se v mnohém shodovat. V místě, kde je mé útočiště, mohu být sám nebo spolu s dalšími. Bezpečí mohu také nalézat v lidech nebo v předmětech. Slovník jazyka českého říká, že **bezpečné je to, co je „bez starostí, poskytující ochranu, spolehlivé, pevné, jisté, zajišťující“**⁹ Takové

² Příruční slovník jazyka českého, Díl I, s. 115

³ Příruční slovník jazyka českého, Díl VI, s. 687.

⁴ Holub, Lyr. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím.*, s. 499.

⁵ Příruční slovník jazyka českého, Díl VI, s. 671.

⁶ Password, *Anglický výkladový slovník s českými ekvivalenty.*

⁷ Password, *Anglický výkladový slovník s českými ekvivalenty.*

⁸ <http://en.wikipedia.org/wiki/Sanctuary>.

⁹ Příruční slovník jazyka českého, Díl I, s. 115

bezpečí je vlastní bydlení (představme si například eskymácké iglú) a s ním rodinný kruh.

Děti z dětských domovů, které jsme s Letním domem pozvali na pobyt s názvem „Útočiště“ takové místo většinou nikdy nezažily. I slovo „útočiště“ jim bylo neznámé a těm, které odpověděly, asociovalo bojové představy, potřebu se bránit a schovat:

☀ **Co tě napadá, když slyšíš slovo „útočiště“?**

„strach, odvážnost, obava, že se něco stane“ (Aleš, 11)

„koulování, bitka“ (Matěj, 10)

„místo, kde se útočí“ (Jonáš, 12)

„že jsme ohroženi a musíme se schovat a bránit“ (Kuba, 9)

„že se můžu schovat“ (Štěpán, 12)

„že někdo útočí“ (Zuzka, 10)

„strach, smutek, že se něco stane špatného (Alena, 8)

„válka a...“ (Pavel, 10)

„nějaké místo, kde velím já“ (Kamila, 13)

„abychom se před zlými lidmi schovali“ (Vojta, 18 – pomocník)

1.2 Domov a utváření pocitu bezpečí

Dokud jsme v lůně matky a jestliže vše funguje, jak má, jsme v bezpečí. Dítě v děloze je chráněno, syceno a zároveň již vnímá řadu podnětů. Dovede dokonce rozlišit mezi tím, co se mu líbí nebo nelíbí.¹⁰ Velmi zřetelně slyší hlas své matky a pravděpodobně k němu doléhají i jiné zvuky zvenčí. Jeho svět je ovládán rytmickým tlukotem matčina srdce. Vnímá, jak se matka cítí. Když je tlukot pravidelný, ví, že je vše v pořádku. Cítí se v bezpečí a tento pocit s ním přetrvává.¹¹

Psychomotorická terapie Alberta Pessa a Diany Boyden¹², která se zabývá lidskými potřebami a jejich sycením, mluví o důležitosti místa jako o „hnízdě“ připravovaném pro dítě již v myslích a životě rodičů ještě před

¹⁰ <http://respekt.ihned.cz/c1-51440580-tise-nekdo-nas-posloucha>

¹¹ http://baraka.cz/Marek/knihy/nova_doba_prodni/kapitola_07.htm

¹² Psychoterapeutická škola vytvořená manžely Albertem Pessou a Dianou Boyden Pessou ve Spojených státech v druhé polovině dvacátého století v Čechách spojená se jmény Yvonna Lucká a Michael Vančura. Viz: <http://www.pbsp.cz/>

početím dítěte. O pocitu bezpečí v děloze pak říká, že jde o zážitek, ke kterému se vracíme v době zátěže po celý život – „stavíme si svá doupatka, hnízdečka a domečky“, ve kterých můžeme spočinout.“¹³

V průběhu celého dětství stádáme dojmy z prožitků v náruči rodičů, mezi sourozenci a posléze i mezi kamarády a v širším okolí. Je-li naše potřeba místa dostatečně sycena, cítíme se doma ve svém těle a ve své mysli a časem dovedeme najít své doma i jinde. Neseme si pak do života zprávu, že svět je dobré místo pro život i pro nás. Není-li ale tato potřeba naplněna, může se to u dětí i dospělých projevit v poruchách energie v podobě hyperaktivity a neklidu (ve snaze opatřit si své místo), ve stažení do sebe, kterým se dítě utvrzuje: „pro mě tu není místo, musím se chovat nenápadně“, nebo i v průrazném agresivním chování.¹⁴

Pesso a Boyden hovoří také o potřebě limitu. Děti se nerodí s hranicemi, od samého začátku se s nimi ale setkávají, v tom co je nebo není bezpečné, v tom, jak jim je nastavují jejich blízcí. Hranice jsou něco jako „vlastnická mez“, určují, kde „daný člověk končí a začíná někdo jiný“. Děti se díky hranicím učí rozumět tomu, kdo jsou, za co jsou zodpovědné a jak se rozhodovat samy za sebe.¹⁵ Učí se rozumět, že existují bezpečné i nebezpečné věci, které je však možné od sebe rozeznat a dělat takové kroky, aby se nebezpečným věcem vyhnuly nebo je prozkoumaly bezpečným způsobem.¹⁶

Od samého začátku života děti v rodině zažívají rituály, které jim zprostředkovávají první struktury a vytváří tak důvěryhodné prostředí. Jde například o uspávání, koupání a kojení. Strukturovaný průběh dne, jim dodává oporu a bezpečí v situacích změn a vede děti ke schopnosti vytvořit si vlastní rituální způsob chování v situacích ohrožení nebo osamění.¹⁷

V ideálním případě tedy dítě doma zažívá přijetí, péči, bezpečí a podporu. Ví, že je možné se doptávat na to, co je nesrozumitelné. Rozumí tomu, že domov je spojen s dlouhodobostí a trvalostí a že mezi lidmi fungují

¹³ *Vzdělávání v občanském sdružení letní dům 2009–2011 v rámci projektu Rozvojem ke stabilitě.* Lektor: PhDr. Luboš Kobrle. *Pesso Boyden Systém Psychomotor a pět vývojových potřeb.*

¹⁴ Ciprová, Kokrdová, Kokrda, Vrtalová, *Předání nitek*, s. 13.

¹⁵ Cloud; Townsend, *Děti a hranice*, s. 12–13.

¹⁶ *Vzdělávání v občanském sdružení letní dům 2009–2011 v rámci projektu Rozvojem ke stabilitě.* Lektor: PhDr. Luboš Kobrle. *Pesso Boyden Systém Psychomotor a pět vývojových potřeb.*

¹⁷ Kaufmannová-Huberová, *Děti potřebují rituály*, s. 19.

určitá pravidla. Pocit rodinné identity mu dodává sebejistotu, což mu v dalším životě umožňuje akceptovat a zvládat nové role a adaptovat se na nové prostředí.

1.3 Děti, které nemají domov

Když děti z dětských domovů používají slovo „doma“, nemají na mysli dětský domov. Představují si místo, kam někdy jezdí na návštěvu, místo, které se jim vynořuje ve vzpomínkách, ale kam se ve většině případů již nikdy nevrátí. Nebo nějaké vysněné místo, kde nikdy nebyly a o kterém mají jen nejrůznější fantazie. Protože je dítě mnohdy umístěno do dětského domova značně vzdáleného od místa bydliště, ztrácí nejen kontakt s rodiči a blízkými příbuznými, ale i kontakt se svými sousedy, kamarády, učitelkami. Pro ilustraci uvádím úryvky z knihy Indiáni z Větrova od Markéty Zinnerové, který si pamatuji z gramofonové desky z dětství, zpětně mě překvapuje, jak moc se podobá realitě, se kterou se setkávám.

„Přemek byl na Větrově dobrých pět let. V dětských domovech žil všechna léta, která obsáhl pamětí. Jen dávnověku jeho dětství patřila úplně obyčejná vzpomínka. Měl postýlku v otlučené kuchyni. Ráno se probudil a okno zamrzlo krásnou zahradou. Stromy, tráva, květiny, všechno v ní bylo ledové a bílé. Ve sporáku buchlo, plynové plamínky vyskočily jako vojáci a kuchyň se naplnila příjemným teplem... Nikoho z té doby si nepamatoval. Jen nějaké ruce a snad hlasy. Někdy si nebyl jistý, zda si je neplete s filmem, který možná viděl. Ale zamrzlé krásné okno a kuchyň prosáklou podivným malátným teplem si určitě s ničím nespletl. Později ho mrzelo, že si nezapamatoval nějakou příhodu nebo tváře lidí, něco významnějšího. Jenže zamrzlé okno bylo pro malého kloučka jistě úžasný zázrak, ne domov, kde se probouzel každý den. Jak mohl tušit, že nedostižným zázrakem se pro něho stane rodina, kdežto ledové zahrady na skle se budou vracet každý rok?

Do dětského domova za ním několikrát přijela maminka. Vozila mu bonbóny podobné zmrzlým rampouškům na rámu. Jemným hlasem vyprávěla, jak mu brzy ustele v kuchyňce. Ještě musí nastrádat peříčka do peřiny, stará se vysypala. Přemek jí věřil na slovo. Vždyť byl malý a maminka hezká a milá. Střádal pírkou, která našel, a chtěl ji překvapit plnou krabičkou. Jenže se odstěhovala někam daleko, a tak mohla

jen psát. Byl přesvědčen, že bydlí vysoko v horách, asi proto, že poslední pohledníci dostal z hor. Jistě tam nejezdily vlaky a cesty nestály za nic.

Pomalu roztála maminčina podoba, víra, že se vrátí do otlučené kuchyně – kdepak vůbec je? V kterém domě a v kterém městě?"¹⁸

Děti, které se dostanou do dětského domova, přicházejí s traumatickou zkušeností, že se o ně osoby jim nejbližší nemohly, nechtěly či nedokázaly z nějakého důvodu postarat a mnohdy jim dokonce velmi ubližovaly. Někteří rodiče měli potíže s bytovou situací, jiní se nezvládli postarat o děti z důvodu závislosti, spáchání trestného činu a uvěznění. V některých rodinách docházelo ke zneužívání či týrání dětí nebo jejich zanedbávání, kdy dětem nebyla věnována adekvátní péče, žily v nevyhovujících podmínkách, byly hůře živeny, byly svědky časté opilosti, agresivity, nebyly posílány do školy atp. Pro některé z nich může být příchod do dětského domova „vysvobozením“ pro jiné „křivdou“ a „nespravedlností“ pro jiné i místem, „kde odjakživa vyrůstají“.¹⁹

Děti, jejichž rodiče nedbají o jejich bezpečí, nebezpečným podnětům je vystavují nebo jsou dokonce dětmi sami nebezpeční, jsou děti, které neumí rozlišit co je a není nebezpečné. Nerozeznávají ve světě smysluplná pravidla, dostávají se do ohrožujících situací a častěji se i v dospělosti stávají předmětem různých forem zneužívání nebo ony samy nemají zábrany zneužívat druhé.²⁰

Neuspokojení základních psychických potřeb v dostačující míře vede u dětí ke změnám v chování i vlastního sebepojetí. Tyto děti mohou často mít pocit, že nikam nepasují, bývají nejisté, uzavřené, stažené, nadměrně ustrašené, lekávé a plačtivé ale také hyperaktivní či agresivní vůči okolí i proti sobě samému. Mívají nízké sebehodnocení, hůře obstávají v zátěžových situacích a těžko nebo nevhodným způsobem navazují mezilidské vztahy.

¹⁸ Zinerová, *Indiáni z Větrova*, s. 8–9.

¹⁹ *Tajemství barev*, s.3.

²⁰ *Vzdělávání v občanském sdružení letní dům 2009–2011 v rámci projektu Rozvojem ke stabilitě*. Lektor: PhDr. Luboš Kobrle. *Pesso Boyden Systém Psychomotor a pět vývojových potřeb*.

Představují si své doma – jak si zařídí svůj byt a jakou budou mít rodinu. Bohužel jejich plány mnohdy neodpovídají možné realitě, stejně jako jejich představy o tom jaký by mohl být život, kdyby se směly vrátit zpět ke svým rodičům.²¹ V dospívání se některé k rodičům vrací, utíkají, hledají své místo, své „pravé“ kořeny. Chtějí vědět, odkud vyšly. Většinou jsou ochotné své původní rodině mnohé tolerovat a mnohé obhajovat.²² Některé se o rodiče bojí, chtějí jim pomoci. Jen málokdo z nich dovede nahlédnout situaci reálně.

Pro ilustraci v příloze uvádím dva příběhy dětí, se kterými jsme se v Letním domě setkali.

²¹ *Tajemství barev*, s.3.

²² *Vzdělávání v občanském sdružení letní dům 2009–2011 v rámci projektu Rozvojem ke stabilitě*. Lektor: PhDr. Luboš Kobrle. *Pesso Boyden Systém Psychomotor a pět vývojových potřeb*.

2. Bezpečí v Letním domě

„Letní dům je stavení, kterému jsem byl nablízku, a podle svých sil se podílel na jeho životě již v době, kdy se budovaly základy, a setkávám se s jeho obyvateli doposud. Je místem, kde se společně tvoří a kde se povídá o tom, co tvorba člověku přináší, jaké světy mu odkrývá a jaké cesty nabízí. Letní dům je příležitostí uvědomit si sám sebe mezi blízkými lidmi; může být útočištěm, podnětem nebo výzvou. Nabídkou, majákem v mlze, horolezeckou stěnou, hrnečkem s voňavým čajem... Je to koutek světa, kam se člověk může vracet; anebo jej může opouštět, aby zůstal ve vzpomínkách.“ (Čtyři věty o Letním domě, doc. Paeddr. Jan Slavík, CSc.)²³

2.1 Občanské sdružení Letní dům

Občanské sdružení Letní dům se snaží nabízet dětem z dětských domovů bezpečný prostor již od roku 1997. A to prostřednictvím sociálně-terapeutických pobytů mimo dětský domov, pobytů v tréninkovém bytě v Praze, individuálního doprovázení jednotlivých dětí a návštěv dětí v dětských domovech. Mezi základní principy Letního domu patří „dlouhodobé a kontinuální působení, individuální přístup, bezpečné prostředí, respektování potřeb a práv, podpora vztahových vazeb a rozvoj praktických dovedností.“²⁴

Ve své odborné práci se Letní dům pohybuje na poli psychoterapie, výchovy a vzdělávání. Mezi základní metodologická východiska pobytové práce patří arteterapie a artefiletika, tvořivá dramatika, muzikoterapie a práce s tělem. Skrze umělecké a projektivní techniky se snažíme vést děti k sebeúctě a všestrannému osobnímu rozvoji.

Vícedenní pobyty mimo dětský domov nabízejí prostor poskytovat dětem a mladým lidem pocit přijetí, důvěry a podpory. Jsou pro děti příležitostí individuálně tvořit, zpracovávat své zkušenosti a zážitky z minulosti a objevovat v sobě vnitřní jistotu a sílu. Pobyt probíhá celý rok během školních prázdnin pro menší skupiny dětí (maximálně dvanáctičlenné) a děti se jich účastní na základě vlastního rozhodnutí.

²³ *Tajemství barev*, s.3.

²⁴ www.letnidum.cz

2.2 Charakteristika bezpečného prostoru v Letním domě

Svět dětí vyrůstajících mimo přirozené rodinné prostředí je utvářen celou řadou nejrozumnějších lidí, se kterými se během své ústavní výchovy setkávají. Letní dům se pokouší umožnit dětem zažít, že mají na světě své místo, jsou žádány a vítány, dostává se jim podpory a povzbuzení, že je o ně pečováno, jsou v bezpečí a jejich okolní i vnitřní svět má smysluplný řád.²⁵

V chápání a sycení potřeb dětí, vycházíme z přesvědčení, že v každém člověku bez ohledu na věk zůstává vrozená tendence očekávat zdravé normální věci, které přináší nasycení a obohacení. Děti mají schopnost do jisté míry sytit své neuspokojené potřeby dodatečně. Mnoho dětí je schopno čerpat např. z adoptivního prostředí, učitele, vedoucího kroužku, maminky spolužáka, někoho, kdo mu nabídne lásku, pozornost a podporu.²⁶

Bezpečí v Letním domě dětem nabízíme skrze přijetí, otevřenou náruč a stálost. Skrze srozumitelnost vztahů i pravidel a pevné hranice. Skrze známé struktury a každodenní rituály. Pobytové dny v Letním domě mají pevnou strukturu, do které spadá socio-terapeutický a volnočasový program, volný čas dětí, společná péče o dům a čas u společného stolu. Pro některé děti může být například stolování, kdy každý má u stolu své místo velkým zážitkem, neboť v dětských domovech se stravují většinou v jídelnách a ve své původní rodině většinou nic podobného nezažily.

2.3 Chýška, místo bezpečí a blízkosti

Když je večer celý dům uklizený a všichni umytí, přichází čas jít do chýšky. Chýška je „útočištěm“ Letního domu, je společným „bunkrem“, je večerním setkáním a uzavíráním prožitého dne. „Technika chýšky“ vznikla v Letním domě na jednom z pobytů, jako společný bezpečný prostor. Jde o sezení v místnosti, která je vyzdobena batikovanými látkami podobné barevnosti jakou je obklopeno dítě v matčině lůně.²⁷ Jsou zde příjemné vůně, hudba

²⁵ Ciprová, Kokrdová, Kokrda, Vrtalová; *Předání nitek*, s. 12.

²⁶ *Vzdělávání v občanském sdružení letní dům 2009–2011 v rámci projektu Rozvojem ke stabilitě*. Lektor: PhDr. Luboš Kobrle. *Pesso Boyden Systém Psychomotor a pět vývojových potřeb*.

²⁷ *Vzdělávání v občanském sdružení letní dům 2009–2011 v rámci projektu Rozvojem ke stabilitě*. Lektoři: Kokrdová, Kokrda.

a světla svíček. Svým tvarem a světlem uprostřed připomíná indiánskou potní chýši.

Dítě v chýšce je obklopeno bezpečnou atmosférou, má tu své místo, aniž by o ně muselo bojovat. Každému z dětí je zvlášť věnována pozornost. Jednotlivě mezi nimi putuje křišťálová hůlka, která jim připomíná, že mají slovo a prostor říci, jak prožily den, nebo cokoli, co jim leží na srdci. V chýšce zaznívají zážitky, obavy, otázky i vysvětlení. Chýška je také prostor pro čtení pohádek, zpívání, poslech hudby a relaxační a imaginativní techniky.

Zážitek „místa“ je pro dítě stvrzen tzv. Světelným rituálem při prvním vtupu do chýšky, kdy je vítáno a kdy mu jsou dětmi či dospělými předávána poselství pro jeho cestu s Letním domem. V chýšce může dítě zažívat podporu, bezpečí a péči. V chýšce se dovedou sklídnout i děti, které jsou jindy neuklidnitelné, hyperaktivní a hlučné.

Takto chýšku vnímají děti:

A co děláte po večerech?

Radek: „Máme chýšku, že jo. To je takový stan. To maloval a vyráběl jeden děcák. Jsou tam různé znaky třeba čínský nebo egyptský. Jsou tam dva křišťály. Jeden je hranatej a velkej a druhej je taková hůlka. Ta chodí dokolečka, a když ji dostaneš do ruky, říkáš, co se ti z toho dne líbilo. A já jsem třeba jednou říkal, že se mi tu líbí, že mi chutná jídlo. Po chýšce jdeme spát.“

Ester: „Tam si povídáme o celém dnu. Co se nám líbilo a tak. Můžeme tam říct, co se nám na někom nelíbilo, nebo co nám udělal. Nebo se můžeme omlouvat.“

Gábina: „To je prostě taková místnost. Jsou tam záclony a symboly a matrace. Máš takovou hůlku. Ten, kdo má hůlku, ten má slovo. Pak ji předává, komu chce nebo většinou tomu, kdo vedle něho sedí.“

Ester: „Ten, co je tady nověj, třeba přijede do děcáku a je poprvé na letním domě, tak má svíčkový rituál, že má tři svíčky. Někomu dá slovo a ten mu popřeje něco.“

Gábina: „Ještě předtím než jde do té chýšky, tak má zavázané oči. Aby se mu to líbilo.“

Lenka: „Tomu, kdo je nový, zavážou oči. Jdeš do chýška a kolem tebe jsou svíčky. Můžeš si vybrat koho chceš, já si třeba vybrala Áňu a dala mi deku. Měla jsem tři svíčky, ty jsem darovala Jáně, Áně a Monice. Je tam tyčka a tam je takový kámen. Ten kámen koluje a povídáme. Říkáme všechno možný co nás bavilo. V chýšce povídáme, co se nám líbilo a co ne. Ještě buď zpíváme nebo posloucháme. Když ne, tak nám Robert čte.“

3. Bezpečí a výtvarná tvorba

2.4 Výtvarná tvorba v bezpečném prostoru, arteterapie a artefiletika

Zaměřením na bezpečný prostor ve výtvarné tvorbě mám na mysli přípravu technik, témat i ateliéru takovým způsobem, aby se zúčastnění během tvorby cítili pokud možno co nejvíce sami sebou, necítili se „ztraceni“ nebo pod tlakem. Může jít například o navození příjemné atmosféry v ateliéru nebo ve skupině. O srozumitelné zadání a vysvětlení průběhu celého tvoření. O výběr techniky nebo tématu vhodný pro cílovou skupinu atd. Tvorba sama o sobě se pak může stát prostředkem sycení potřeby bezpečí, ale také potřeby místa nebo podpory. A to jak během procesu tvorby, tak zvláště pracujeme-li vhodným způsobem s její následnou reflexí. Jde o záležitost individuální a je potřeba popsat ji na konkrétních příkladech, které uvádím níže.

Ještě před tím bych ale ráda vysvětlila, jak rozumím pojmům, které sem patří, totiž artefiletika a arteterapie, neboť jde o metody, ze kterých v práci s dětmi z dětských domovů vycházím více než z klasické výtvarné výchovy.

Přikláním se k pohledu, že arteterapie a artefiletika mají mnoho společného – zaměření na sebepoznání, na podporu a rozvíjení pozitivních tendencí osobnosti a sociálních vlastností. Obě využívají výtvarných technik v první řadě soustředící se na prožitek, sebevyjádření a vztahy vznikající během tvorby. Máme-li někde vytvořit pevnou hranici, souhlasím s tím udělat tak v případě arteterapie posílením vazby na léčbu a na pedagogiku v případě artefiletiky.²⁸

Arteterapii tedy můžeme definovat jako „psychoterapeutickou a psychodiagnostickou disciplínu, využívající k léčebným cílům formy a prostředky adekvátní uměleckým formám. Arteterapie pracuje s tvorbou a reflexí zaměřenou na proces či produkt.“²⁹

²⁸ Stiburek, in: *Současná arteterapie v ČR a zahraničí*, s. 37.

²⁹ Stiburek, in: *Současná arteterapie v ČR a zahraničí*, s. 35.

Artefiletika je novější obor Jana Slavíka. „Je to umělecko-pedagogická disciplína využívající obdobných postupů jako arteterapie v oblasti výchovy, rozvoje pozitivních rysů osobnosti a prevence psychických a sociálních patologií. Podporuje spontánní expresivitu a rozvíjí citlivost vůči estetickým kvalitám života.“³⁰

2.4.1 Svobodné malování Arno Sterna

V poválečné Paříži vytvořil Arno Stern v rámci své péče o sirotky prostor, kde děti měly příležitost malovat v klidu uzavřeného místa, bez toho aniž by kdokoli metodicky zasahoval do jejich tvorby. Stern upozoroval, že taková tvorba děti posiluje, pomáhá jim zakořenit, rozvíjet sebevědomí a nacházet svou vlastní individualitu. Stál tak u zrodu přístupu, se kterým později procestoval mnohé státy světa.³¹

Prostor Sternova ateliéru, je uzavřená místnost bez oken tzv. „Closlieu“, která nabízí ochranu před vlivy vnějšího světa. Uprostřed místnosti je stojan na kelímky s barvami. Každá barva má svůj štetec. Maluje se na stěně, na kterou si účastníci připevní zvolený formát papíru, který mohou v průběhu malování nastavovat papíry novými. Důraz je kladen na zážitek procesu tvorby, nehovoří se o tom, co vzniká. Obrazy zde zůstávají, nevystavují se a vedoucí ateliéru neposuzuje jejich kvalitu či obsah. Je pomocníkem ve hře malby a poskytuje technickou pomoc. V ateliéru mohou pracovat vedle sebe účastníci jakéhokoli věku, docházet sem delší dobu a dle svého navazovat na své dřívější obrazy.³²

Ateliér Arno Sterna

³⁰ Stiburek, in: *Současná arteterapie v ČR a zahraničí*, s. 36.

³¹ http://www.arnostern.com/en/en_closlieu.htm

³² http://www.arnostern.com/en/en_formulation.htm

2.4.2 Výtvarná tvorba, arteterapie a artefaktika v Letním domě

Letní dům se inspiroje Arno Sternem ve vytvoření podmínek pro svobodné a nerušené tvoření. Děti přicházejí do ateliéru k předem připraveným stojanům, oblékají si malířské košile a trička. Vybírají si formát papíru, velikost štětců, houbiček, barvy, nebo jiný výtvarný materiál, který chtějí využít. Dospělí jim nabízejí podporu v řešení technických záležitostí (doplňují jim barvy, vyměňují vodu atp.). Zvláště pro děti s poruchami pozornosti je tento „servis“ velmi důležitý, protože nemusejí vůbec odcházet z místa, kde tvoří. Sternův důraz na vytvoření ideálních podmínek pro nerušené malování vidím pro práci s dětmi s poruchami chování a soustředění jako klíčový. Ze zkušenosti mohu potvrdit, že jsou také děti více v kontaktu samy se sebou, navazují výtvarná tvorba na nějaký intenzivní zážitek. V Letním domě takový zážitek často nabízíme skrze relaxaci a imaginaci (řízenou vizualizaci – viz více str. 31), jindy si povídáme o snech, čteme si, nebo se zabýváme tvorbou vybraných umělců. Zvláště pro děti se zvýšenou úzkostí je důležitá pomoc s volbou tématu a podpora, aby tvorbu dotáhly ke konci.

Po některých programech s dětmi a jejich výtvořích dále pracujeme v následné individuální nebo skupinové reflexi. Mluvíme o tom, jak se jim během tvorby dařilo a vytvořeném artefaktu. Zapisujeme příběhy, které vymyslí. Někdy také využíváme k reflexi tvorby deníků, které děti „letnědomním“ životem provází. Děti tak mají příležitost povídat o svých pocitech a problémech „nepřímo“ například skrze děj v obrázku, což je může vést k tomu, aby mluvily i o tématech o kterých by se jinak mluvit obávaly.

Pokud nejsou vytvořené artefakty například zanechány v krajině nebo neprojdou jiným podobným rituálem, jsou uschovány v zázemí Letního domu, stejně jako deníky dětí. Mladí lidé si přímo svá díla nebo jejich fotografickou dokumentaci mohou odnést v době svého odchodu z ústavní péče.

Malování v ateliéru

Povídání o obrázku

Mimo klasické malování využíváme v Letním domě řadu dalších výtvarných technik, jako je fotografie, vytváření soch, akční malba, muzikomalba, techniky zaměřené na prožitek vlastního těla, vzájemnou komunikaci atd. Techniky jsou vybírány dle stanoveného tématu pobytu a jeho cílů (pobyt pro sourozence, pro starší dívky, pro starší chlapce atd.). V přípravách se zabýváme jejich pozitivním a úzdravným vlivem na osobnost jednotlivých dětí. Skrze témata a tvorbu nabízíme dětem možnost zpracovávat své pocity a zážitky, vyrovnávají se tak se svými vzpomínkami, přáními, radostmi i strachem a úzkostí.³³

Například na pobytu „Tajemství barev“ jsme věnovali pozornost jednotlivým barvám, objevovali jsme jejich význam a emotivní sílu. Naším cílem bylo nabídnout dětem setkání s celým spektrem barev a rozvíjet tak jejich vlastní barevnou škálu. Dle poznatků arteterapie škála barev, kterou děti využívají vypovídá o jejich psychickém vývoji a vyrovnanosti.³⁴ U dětí z dětských domovů bývá tato škála často redukována. Rozvoj barevné škály v malbě tak může mít přímo souvislost s vnitřním rozvojem dítěte. Jiným příkladem jsou techniky s menší možností kontroly toho co vzniká, jako je akční malba nebo malování po slepu. Například stříkání barvy z lahve nebo malování pomocí nohou může dětem se zvýšenou aktivitou a nebo potlačenými pocity pomoci uvolnit vnitřní napětí. Dítě, které se u klasického

³³ Viz Jan Slavík, *Umění Zážitku, zážitek umění* (teorie a praxe artefiletiky 1. díl), s. 268.

³⁴ PhDr. Evžen Perout, *Poznámky z přednášky „Barevná symbolika a symptom“*. Ateliér Arteterapie, Pdf. JU.

malování úzkostně kontroluje na tuto kontrolu v rámci hravosti dovede zapomenout.

Děti tvorbu, kde si mohou dovolit svobodně se „rozmáchnout“ prožívají často jako velký zážitek:

„Já jsem to maloval tak, že jsem si vždycky smíchal třeba barvy a vždycky jsem si to spravil a pak jsem si tam nakapal trochu tu žlutou a dával jsem si to i na ruce. Maloval jsem štětcem, barvami, rukou i kolenem a ponožkami... a pak jsem si to ještě spravil a udělal si z toho šedou, fialovou, světle zelená se mi tam někde vyskytla...”

(Po muziko malbě, Michal, 8)

© Letní dum

2.4.3 Otevřený ateliér v Letním domě

Jedním z konceptů, ke kterému se v Letním domě vracíme v rámci letních pobytů, je tzv. „Otevřený ateliér“. K jeho uskutečnění jsme se nechali inspirovat příspěvkem Pet Allen v publikaci „Přístupy v arteterapii“ pod názvem „Výtvarná tvorba jako duchovní cesta: Proces Otevřeného ateliéru jako arteterapeutická praxe.“³⁵ V Otevřeném ateliéru tvoří více účastníků naráz, každý ale sám za sebe, na své zvolené téma, svou zvolenou technikou – hlavní vztah se odehrává mezi člověkem, který tvoří a „tvořivou silou“. Postup při tvorbě v otevřeném ateliéru sestává z určení záměru, neboli cíle, se kterým člověk začíná tvořit. Tvorba je doprovázena psaním. Účastník si zapíše cíl, se kterým do ateliéru vstupuje a na konci případně během tvorby zaznamenává, co při tvoření prožíval, jak se mu dařilo a co ho napadá o jeho výtvoru. V závěru se může rozhodnout, co ze svých poznámek ostatním přečte. Při sdílení nedochází k žádnému hodnocení artefaktů, ani doptávání. Nikdo tak není „tlačen“ do povídání toho, co by jinak neřekl. Velkou výhodou techniky Otevřeného ateliéru je bezesporu individuální přístup. Zároveň je ale pro děti z dětských domovů důležité nabídnout velkou asistenci – zvláště pro úzkostné děti může volba tématu i techniky bez pomoci dospělého někdy úzkost ještě posílit. Jiné děti ale volnost ocení, pouští se do tvoření samy a spontánně. V Letním domě si ceníme, že v programu přes jistou individualitu zůstává prostor ke sdílení se skupinou. Jako přínos vnímáme také zarámování tvorby a jasná pravidla

³⁵ ALLEN in Rubinová, *Přístupy v arteterapii*, s. 275–291.

procesu – postupné kroky přispívají dítěti ke srozumitelnosti toho, co se v danou chvíli děje.

Vnímají to pak třeba takto:

Popíšeš Klárce, jak otevřený ateliér funguje?

Lenka: „Jde se po skupinkách. Tam se buď vyrábí nebo maluje a když ne, tak děláme práci ze dřeva a když ne, tak hrajeme hry a píšeme si do deníku.“

Klárka: Do jakého deníku?

Lenka: „Do toho, co jsme si vyrobili. Píšeme si tam, co jsme udělali, co bychom chtěli udělat. Co jsme zažili, jaký byl dneska den. Kreslíme tam i píšeme.“

Klárka: A to je s tebou vždycky nějaký dospělý?

Lenka: „To se střídá, oni chodí a hlídají to.“

A co tohle kolo? To je dřevěné?

Lenka: „Jo. Já jsem na to načmárala. Měla jsem špatnou náladu.“

V otevřeném ateliéru

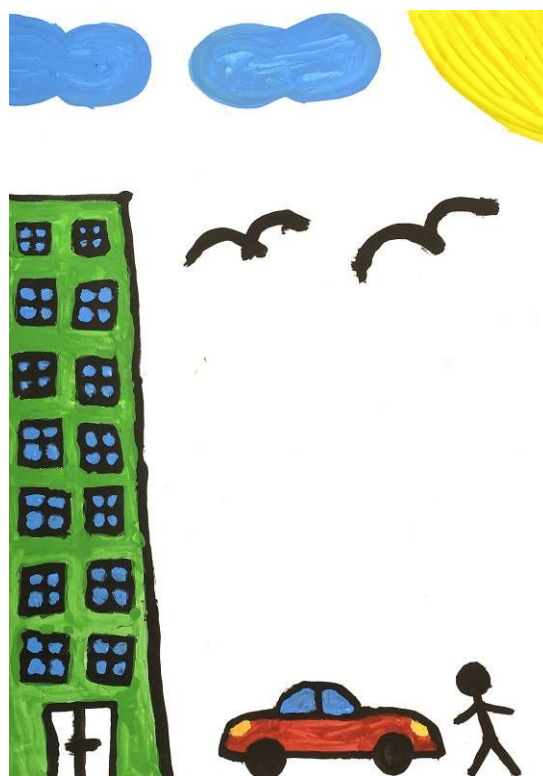
2.5 Výtvarný projev dětí z dětských domovů

„Děti, které byly traumatizované a nedokáží o svých zážitcích mluvit, ať už proto, že slíbily mlčet, nebo proto, že neumějí najít slova, podvědomě volají o pomoc ve svých kresbách.“³⁶

Jak jsem již zmínila, děti z dětských domovů často trpí syndromy citové deprivace, týrání a zneužívání. Jsou to děti, které se obtížně orientují ve svých pocitech, děti, kterým chybí dostatečná míra sebejistoty a přirozeného sebehodnocení.³⁷ S metaforickou podobou citové deprivace se ve výtvarné tvorbě setkáváme v redukovanosti symbolů i barevnosti. Časté je kompoziční řešení, kterému dominují bezkontaktné a izolované jednotliviny tzv. „kompoziční chaos“.³⁸ Zvýšená úzkost je zřetelná například v prázdných plochách vprostřed papíru nebo u postav, u kterých jsou zvýrazněné obrysy.

Figurativní prvek je problematický sám o sobě. Bývá opomíjen nebo naznačen v podobě schématu. Objevují se deformace těla a tendence k začerno-vání, škrtání nebo šrafování figur a obličejů jako výraz sebeodmítání. Vyskytuje se výhradně zobrazení en face a profil je přítomen spíše výjimečně. Častá absence lidských postav bývá pak nahrazována architekturou s antropomorfními rysy.

U barevnosti je dominantní její potlačení, často je preferováno kresebné či grafické vyjádření, kde je barva vnímána jako doplněk. Většinou se objevuje kombinace modré, zelené, hnědé a černé, jejichž smícháním často vznikne neurčitá bezradná špína.³⁹ V grafologických znacích je to nepružná,

David, 11let.

³⁶ Peterson a Hardin, *Děti v tísní*, přebal.

³⁷ Vágnerová, *Psychopatologie pro pomáhající profese*, kap. 20 a 24.

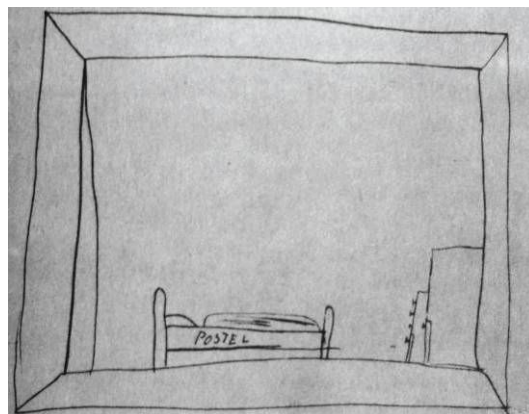
³⁸ Perout, *Psychická deprivace a její podoba ve výtvarné tvorbě*.

³⁹ Perout, *Psychická deprivace a její podoba ve výtvarné tvorbě*.

napjatá nebo křečovitá čára, stejně jako čára křehká a pomalá, přerušovaná nebo nakreslená s příliš slabým tlakem. Nebo může jít o samostatné extrémní tlaky jen u některých prvků kresby. Za povšimnutí stojí také výrazné gumování a opravy, ulpívavé znázorňování jednoho prvku, mřížování a extrémní pravidelnost.⁴⁰

Petr, 11 let,
malování po imaginaci „bezpečné místo“

Vzpomínka čtrnáctiletého chlapce
z dětského domova.⁴¹

U dětí, které mají zkušenost se sexuálním zneužíváním nebo týráním se mohou v kresbách objevit zvýrazněné genitálie, průhledné oděvy vybraných postav nebo agresivní předměty.⁴² Potenciál agresivity, jako reakce na minulé zážitky se může objevit také v červeno černé barevnosti, ostrých hranách, zvýrazněných zubech apod.⁴³

U posuzování kreseb dětí, které nežily delší dobu v dostatečně podnětném prostředí, je důležité pamatovat na úzký vztah mezi motorickou vyspělostí a kreslířskou technikou. Jinými slovy, mimo psychologické aspekty může v nižší vyspělosti kresebného výrazu hrát roli i celková motorická zanedbanost.⁴⁴

⁴⁰ Kucharská, Májová, *Dětská kresba v psychologickém výzkumu*, s. 76–86.

⁴¹ Matějček, Langmeier, *Výpravy za člověkem*, s. 106–112.

⁴² Peterson a Hardin, *Děti v tísní*, s. 85, 95 a 96.

⁴³ Perout, přednáška *Barevná symbolika a symptom*.

⁴⁴ Ondrůjová, *Dětská kresba*, s. 128

2.6 Dům v dětské kresbě

„Každá stavba se podobá člověku, je antropomorfní, má obličej, oči, ústa, uši, funkce, a dokonce i duši.“ (Bachelard)⁴⁵

K tématu útočiště se ve výtvarném projevu dětí váže motiv domu. Existují různé tvary domů – chýše ve tvaru stohu nebo iglú, tedy dělohy; chrám falického charakteru vytaženého do výšky; společenský dům, kostel a jeho obměny: větrný mlýn, továrna apod.⁴⁶ Dům patří v dětské kresbě k základním a oblíbeným tématům.⁴⁷ Jaroslava Šicková zmiňuje, že u dětí šestého a sedmého roku se objevuje až v šedesáti procentech spontánních kreseb. Ve starších pramenech uvádí Ondrůjová, že podle statistik vrcholí zájem o kresbu domu okolo jedenácti let, přičemž zvažuje, že by tato skutečnost mohla v daném věku souviset se snahou o perspektivní zobrazování.⁴⁸

Jaromír Uždil uvádí, že ať jde o jakýkoli typ domu, bývá vždy vybaven vlastnostmi, které souvisí s jeho užíváním – má okna, zpravidla komín ze kterého se kouří a dveře opatřené klikou. Mimo to bývá součástí kresby domu zahrada často vyznačená plotem.⁴⁹

V psychologických projektivních testech využívajících kresbu domu může být zadána instrukce typu: „nakresli dům, ve kterém bys chtěl žít“, nebo téma „dům, strom, člověk“ apod.⁵⁰ Kresba domu symbolizuje vlastní obraz dítěte a obraz jeho těla. Vypovídá o jeho vyspělosti, kontaktu s realitou a citové zralosti. Může být i reflexí rodičovského domova, vztahu k rodičům a sourozencům. Při interpretaci kresby domu se posuzuje jeho velikost, umístění, kvalita linie, případná transparentnost, perspektiva a detaily.

Dle Šickové mají jednotlivé části domu následující symboliku: Dveře reprezentují schopnost dítěte kontaktu s jinou osobou. Otevřené naznačují potřebu citové vazby, naopak absence dveří může poukazovat na stažení a uzavření se před vnějším světem. Okna lze popsat jako jakési „oči“ do okolí, jejich nepřítomnost je rovněž znakem uzavřenosti nebo i strachu. Silné stěny

⁴⁵ Šicková, *Základy arteterapie*, s. 39.

⁴⁶ Davido, *Kresba jako nástroj poznání dítěte*, s. 39.

⁴⁷ Uždil, *Čáry, klikyháky, paňáci a auta*, s. 20.

⁴⁸ Ondrůjová, *Dětská kresba*, s. 169–172.

⁴⁹ Uždil, *Čáry, klikyháky, paňáci a auta*, s. 20.

⁵⁰ Zicha, *Úvod do speciální výtvarné výchovy*, s. 51.

mohou poukazovat na sebekontrolu, naopak slabé na zranitelnost. Střecha podobně jako v některých výkladech snů⁵¹ symbolizuje myšlení a fantazii. Její proporce mohou poukazovat na velikost fantazie dítěte, její absence odkazovat na neschopnost dítěte snít.⁵²

Davidová, se snaží charakterizovat kresbu domu dětí z dětského domova. Upozorňuje na různé způsoby zpracování cesty vedoucí k domu. Tvrdí, že děti z dětského domova někdy kreslí více cest symbolizujících volání o pomoc nebo touhu utéci. Případně, že může být cesta zaslepena či vybarvena černě nebo červeně (úzkost či agresivita).⁵³ Ze své praxe bych se přikláněla k tomu, že děti většinou cestu nemalují vůbec. Ve shodě s Šickovou Davidová říká, že děti vychovávané v dětských domovech také často zapomínají nakreslit dveře a okna, nebo jich kreslí méně a menší, což může poukazovat na potíže komunikovat s okolním světem a uzavřenost.⁵⁴

Domy dětí z dětských domovů, 10 let

⁵¹ Kurth, *Lexikon snových symbolů*, s. 121.

⁵² Šicková, *Základy arteterapie*, s. 106–107.

⁵³ Davidová, *Kresba jako nástroj poznání dítěte*, s. 41.

⁵⁴ Davidová, *Kresba jako nástroj poznání dítěte*, s. 41.

3. Pobyt „Útočiště“

První pobyt s názvem útočiště, během kterého se zrodila letnědomní chýška, proběhl v roce 2005. V zimě v roce 2009 jsme se rozhodli využít zkušeností a pozvat děti k tématu bezpečí, nebezpečí a skrýší opětovně. Záměrem programu bylo pomoci dětem vnímat a hodnotit, co je pro ně bezpečné a nebezpečné, v jakých místech se cítí dobře a jak si mohou taková místa reálně i v sobě vytvářet. Mimo nabízení bezpečné atmosféry a sycení potřeby bezpečí, na což se zaměřujeme na všech pobytech, jsme děti vedli i k tomu, aby si potřebu bezpečí uvědomily a hledaly jejich „útočiště“ – jejich místo, kde se cítí bezpečně, co je chrání, co nebo kdo je jim oporou.

3.1 Program pobytu „Útočiště“

„Milí kamarádi, posíláme vám všem mnoho voňavých pozdravů z Letního domu do nového roku. V době, kdy je krajina bílá a člověk by se nejraději schoulil do klubíčka někde za kamna, zveme všechny z vás, mladší dvanácti let, na pobyt s názvem Útočiště. Útočiště je právě takové místo, kde se můžeme schovat, když chceme být v bezpečí, podobně jako se schováváme u kamen před zimou, proto se budeme snažit zažívat na pobytu příjemné chvíle, povídat si o místech, kde je nám dobře, malovat je i jinak vytvářet.“

Program jsme se rozhodli odvíjet od představ, které děti o bezpečí a nebezpečí mají. Bylo zřejmé, že tato představa se nedá generalizovat, že může být velmi individuální v souvislosti s životními zkušenostmi jednotlivých dětí. Linie programu vedla přes srovnávání bezpečného a nebezpečného k prozkoumávání toho, co nám pomáhá cítit se bezpečně. Program byl zaměřen převážně na individuální práci, ale pracovali jsme i ve dvojicích a ve skupině.

Po konzultaci s naší supervizorkou psychologkou PhDr. Alenou Paloušovou jsme se shodli na přístupu spíše srovnávat, co je nebo není bezpečné, nežli začít vytvářet bezpečné místo z ničeho. A rovněž na tom, že je pro děti jednodušší a bezpečnější vytvářet útočiště „jakoby“ pro někoho druhého, nežli sám pro sebe.

Během pobytu se odehrály tyto programy, z nichž některé podrobněji dále popisují:

- **práce s projektivní sadou obrázků** (výběr obrázku místa, kde se cítím/necítím dobře)
- **relaxace a imaginace** v chýšce **na téma bezpečné místo a následné malování** s reflexí obrázku
- **fotografování bezpečných a nebezpečných míst** v okolí a následná práce s fotografiemi v **dramatickém programu**
- **stavba bunkru** ve dvojicích: vytvoření bunkru pro druhého a následná možnost pobýt uvnitř toho, který byl vytvořen pro mě, i v tom, který jsem vytvořil já
- **tvorba amuletů** propojená s hledáním vlastností a schopností vybraného zvířete, které bych si přál mít
- **vzájemné masáže** v bezpečném prostředí chýšky a **muzikomalba**
- **návrat k obrázku z prvního dne** vybraného při projektivní technice – **místa, které je nebezpečné a malování obrázku, jak by takové místo vypadalo, kdyby bylo bezpečné**
- **závěrečná cesta** po tmě se svíčkami v doprovodu průvodce zakončená společnou hostinou

3.1.1 Výběr obrázků z projektivní sady

První den jsme pracovali se sadou projektivních obrázků. (Jde o sadu asi 300 obrázků s různými motivy – míst, lidí, zvířat, krajiny atd. vystříhaných z časopisů a podlepených kartonem.) Děti byly vyzvány vybrat si obrázek místa, kde by „nechtěly být“ a k němu přiřadit nějakou vlastnost – „jaké to tam je“. Jako druhý obrázek si vybraly místo, kde by jim „bylo dobře“ – k němu měly zkusit říci, co by na takovém místě chtěly dělat.

Nepříjemná místa se poté vhodila prozatím do krabice, příjemná místa posloužila k úvodu do programu – „chceme společně hledat, jak vypadá místo, kde se cítíte dobře...“. Děti si poté mohly místa, kde by jim bylo dobře, vylepit ke své posteli.

S projektivní sadou mám v práci s dětmi z dětských domovů dobré zkušenosti. Děti prohlížení a výběr obrázků velmi baví. Tato technika vychází z přesvědčení, že pocity a představy dítěte mohou podobně jako při malování jednoduše výběrem obrázku dostat „hmotnou“ konkrétní podobu tam, kde se těžko hledají slova. Ta je nejen cestou ke komunikaci, ale také sebedoporozumění a ventilaci nevědomého napětí. Obrázková karta a její symbolika vytváří bezpečný prostor hovořit o obraze a ne přímo o problému. V této technice jsem se učila mimo jiné od arteterapeuta Miroslava Huptycha.⁵⁵

Místa, kde bych nechtěl být:

„Starý ošklivý domy, vůbec bych tam nechtěl bydlet, hrozný lidi hájzej odpadky, čůraj tam, jsou zlí.“ – obr. ze zlaté uličky (Kuba, 9)

„Je to rozbouraný, nic tam není – tma, je tam ruka strašidla, není tam kuchyň, dveře ani okna.“ (Tomáš, 8)

„Když letí, může jí strefit strašidlo.“ – obr. veverky ve vzduchu (Cyril, 11)

„Smradlavé.“ – obr. nahaté děti zezadu (Jonáš, 11)

„Hnusný.“ – obr. mimozemšťana a medvěda (Matěj, 9)

„Nerad skáče, když neví, kam letí.“ – obr. žraloka (Aleš, 11)

„Je tam hlad.“ – obr. černošky s miminkem (Anežka, 7)

⁵⁵ Viz: www.huptych.cz

„Všichni by byli oslové.” – obr. osla (Michal, 8)

„Špinavé, mastné.” – obr. lidí v konzervě od rybiček (Alena, 8)

„Zadupal by mě.” – obr. slona (Pavel, 10)

„Není volný” – obr. koňe v lase (Kamila, 12)

„Sežral by mě žralok” – obr. žraloka (Ctibor, 7)

„Je to v Americe a nechtěl bych tam být, protože tam někoho nesou – někoho, kdo zlobil. Kradou tam děti.” (Petr, 7)

„Nechtěl bych tam být, protože bych se tam zpotil, je to tam zastaralý, osamělý místo, hrůza.” – obr. starého domu (Vašek, 9)

„Je to šílený město. Mohlo by mě to zavalit a zabít.” (Rudolf, 10)

„Nechtěla bych být ve sněhu, protože je to studený. V létě by to roztálo, to je parádní.” (Eliška, 10)

„Ostré šutry, rozbitá váza, málo trávy, je to daleko.” – obr. pouště (Zuzka, 10)

Příjemná místa, kde bych chtěl být:

„Líbí se mi příroda, voda, kytky, v přírodě se můžu schovat. Rád plavu, ale bojím se hloubek. Úplně hodně bych tu chtěl být, stříká voda, je to ráj.” – obr. vodopádu (Kuba, 9)

„Voda jak padá, to se mi líbí, tam bych se schoval za kámen, jsou tam kytky, u hory bych bydlel.” – jeskyně (Tomáš, 8)

„Na stadioně, kde byl Michael Jordan.” – fotka Michaela Jordana (Cyril, 11)

„V autě, projížděl bych se.” – obr. auta v přírodě (Jonáš, 11)

„Mohl bych řídit.” – obr. vlaku (Matěj, 9)

„Bylo by tam teplo jako ve Vietnamu.” – obr. paní co letí do moře (Aleš, 11)

„Skákala bych do vody z loďky.” – obr. moře (Anežka, 7)

Obr. supermana (Michal, 8)

„Byla bych miminkem, nemusela bych chodit do školy.” – obr. miminka (Alena, 8)

„Na horách, bych tam lyžoval.” – obr. hor (Pavel, 10)

„Byla bych tam s přítelem.” – obr. dvou potápěčů pod vodou (Kamila, 12)

„Chtěl bych sbírat nemocný rybičky, abych je vyléčil a vybíral jim ty, co je koušou.” – obr. rybího hejna; „Chtěl bych být v Praze na jezdicích schodech (Ctibor, 7)

„Je tam hora, domy a les. Je tam hezky. Chtěl bych být nahoře. Je to v Anglii, líbí se mi tam protože tam nakupují jídlo – hrušky a melouny, a já mám melouny nejradši, mohl bych nakupovat melouny.” (Petr, 7)

„Chtěl bych tam být a spát, je to taková gangsterská čtvrť. Plaval bych.” obr. pláže s palmou. (Vašek, 11)

„Je to palác Asterixe a Obelixe, Césara, je velkej a hezkej, spal bych tam a něco hrál, třeba kulečnick. A koupal bych se ve vodě. A spal bych tam pod stromem.” (Rudolf, 10)

„Byla bych v domě pod deštníkem, ráda plavu. V domě bych byla sama, je tam teplo a jídlo.” – obr. bazénu (Eliška, 10)

Líbí se mi bubliny a medvídci, jak je tam dělá mamka s holkama a povídají si” – obr. koupelny (Zuzka, 10)

„Líbí se mi velbloudi, nikdy jsem je neviděla, tak bych chtěla. Jela bych na nich, je tu teplo.” – obr. pouště s velbloudy (Zuzka, 10)

3.1.2 Imaginace „bezpečné místo”

Další den jsme děti pozvali do chýšky k „imaginaci”. V Letním domě pracujeme s řízenou imaginací, neboli vizualizací, jako s nabídnutou „cestou” představ, kdy dáváme dětem podněty, jež vedou k vynoření určitých obrazů, které děti posléze mají možnost výtvarně zpracovat. Jde vlastně o vedenou fantazii, která se v představách dětí mísí s realitou a u těch, které během imaginace usnou, i se snem. Obvykle začínáme relaxačním cvičením, jde tedy i o čas k uvolnění a odpočinku.⁵⁶

*„Prostor imaginace je prostorem svobody – přirozeným způsobem v něm překračujeme hranice, relativizujeme čas i prostor a prožíváme možnosti, které již nebo ještě nemáme. Je to prostor vzpomínek, ale také – a to hlavně – prostor, v němž do přítomnosti vstupuje budoucnost. V našich představách vyjevuje duše svá přání, strachy, touhy i tvůrčí schopnosti.”*⁵⁷

Na imaginativní provázení navazuje společné povídání. Toto povídání se stane pro výtvarné tvoření základem. Dítě se ve svém výtvarném tvoření

⁵⁶ Liebmann, *Skupinová arteterapie*, s. 241–248 a Šicková-Fabrice, *Základy arteterapie*, s. 125–127.

⁵⁷ Blažková, *Programy inspirované arteterapií, artefietikou, muzikoterapií a tvořivou dramatikou pro děti z dětských domovů*, s. 105.

nedostává do úzkých – „já nevím, co malovat“. Skrze výtvarný proces zhmotňuje představu a zážitek z imaginativního provázení.⁵⁸

Dále uvádím text imaginace „bezpečné místo“, tak jak jsem jej připravila a využila na pobytu Útočiště spolu s obrázky dětí, které po imaginaci vznikly.

„...Uveleb se tak, aby ti bylo příjemně... můžeš pozorovat okolo barvy chýšky a budeš-li chtít zavřít oči... jak se uvolňuješ, pozoruj svůj dech... s každým výdechem můžeš vypustit, co by tě teď rušilo a tížilo... s každým nádechem můžeš přijmout pocit uvonění a klidu... nenechej se rušit ničím z venku, je o tebe dobře postaráno... za chvíli zacinkám, to bude znamení, že se můžeš vydat na cestu, zacinkání tě nakonec opět přivede nazpět...

... venku za krásného jarního dne... slunce příjemně hřeje... vidíš kouzelný koberec, na kterém můžeš volně a bez námahy kamkoli cestovat... usedneš na něj... cítíš, jak se vznášíš nad zemí... stoupáš jak vysoko budeš chtít... let je bezpečný na koberci se ti dobře sedí... máš rozhled... hledáš místo, které se ti líbí, kde by ti bylo dobře... až uvidíš takové příjemné místo, můžeš dát pokyn koberci, aby pomalinku přistál... až koberec přistane, prohlídni si své příjemné místo... všimni si jaké má barvy... nadechni se, zda ucítíš nějakou vůni... možná slyšíš nějaké zvuky... máš teď chvíli čas ve svém místečku nerušeně pobýt, prohlédnout si ho, nebo si odpočinout...

... vzpomínáš si na svůj koberec, zavlní se... rozumíš, že bude čas nasednout a vydat se na zpáteční cestu... ještě se jednou porozhlédneš, rozloučíš se... budeš-li chtít, můžeš si něco drobného vzít s sebou... a nasedáš na koberec... ten se pomalu vznáší nad zemí... rozpoznáváš cestu a vracíš se na místo, kde jsi poprvé na koberec nasedal... koberec bezpečně přistává... a ty se vracíš... silněji slyšíš můj hlas... začínáš cítit nás všechny okolo sebe... navracíš se úplně ze své cesty do chýšky... slyšíš zacinkání... „

⁵⁸ Blažková, *Programy inspirované arteterapií, artefietikou, muzikoterapií a tvořivou dramatikou pro děti z dětských domovů*, s. 105.

Ochráněný dům

Malování po imaginaci na téma bezpečné místo

„Jsou tam vložky, kolečka a sluníčko; dveře do 1. patra, do 2. patra a do 3. patra.

Kdybych měla nakreslit sebe, nakreslila bych se tam, kde by bylo teplo. Je tam čudlík, až se půjde do práce (ta paní) ochrání se těma čudlíkama, aby tam nemohli lupiči. Vařila bych tam pro děti, oni by si hrály, já bych si zatím dělala nějaké věci, pak by šly spát...

Na takovém místě jsem nikdy nebyla.”

(Alena, 8; obr. č. 1)

Bez názvu

Malování po imaginaci na téma bezpečné místo

„To je skála a mezi tím voda; to je moje místo, co jsem si představoval, kde se cítím dobře. Je tam nebe a hvězdičky, jsem tam sám, sedím v dírcě ve skále v jeskyni.“

(Kuba, 8)

Klárka

Malování po imaginaci bezpečné místo

„Kopec. Auto. Auto vrr a už tam je. Pro koho jsou ty sedátka? Pro Lucku, mě, Lenku. Jaké dáš obrazu jméno? Klárka. Proč Klárka? Protože se mi to jméno líbí.“ (Anežka, 7)

Garáž

Malování po imaginaci bezpečné místo
(Tomáš, 8)

Západ slunce v Africe

Malování po imaginaci bezpečné místo

„To je západ slunce v Africe. Zahrál bych si tam s těma zvířatama, pak bych se koupal v jezeře. A jed bych kokos.“ (Jonáš, 12)

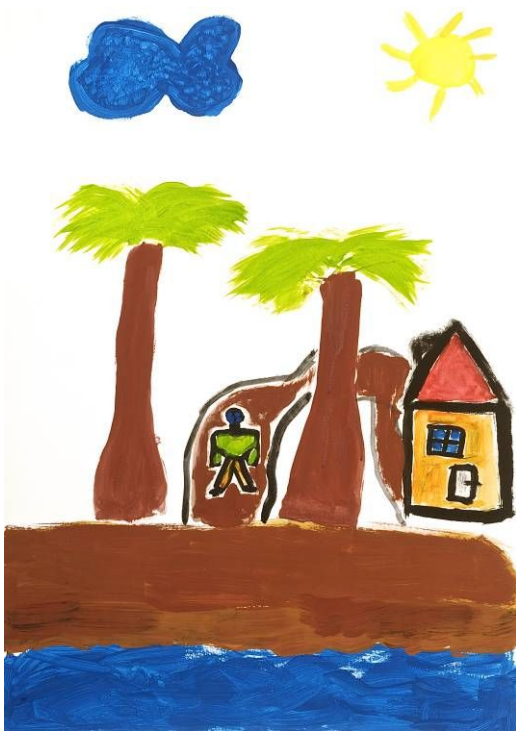

Žirafková pastička

Malování po imaginaci bezpečné místo

„Žirafa, která je na kopci; palma a na ní kokosy. Jeden je zbarvený takže je jedovatý. Vpravo dole je černá past na žirafu, dali jí tam lupiči. Kulaté papání pro žirafu padá z nebe.“

Bude se koukat, když jí chytne past, tak jí dají do zoo. Mezi papáníčkem létají vlny barev.“ Já bych byla na žirafě – ochránila bych jí, aby ji nechytila pastička, jedla by kokos, pak bychom odjeli do jiného světa. (Alena, 8; obr. č. 2)

Pláž

Malování po imaginaci na téma bezpečné místo

„Jsem tam já, zatím sám. Ale nechci tam být sám. Nevím s kým. Je tam i moře a v něm žraloci. Chtěl bych tam být.“ (Vašek, 11)

Kde zapadá slunce (Zapomenutá poušť)

Malování po imaginaci na téma bezpečné místo

„Poušť v Africe, zapadající slunce, je to tam hezký. Viděl jsem o tom dokumenty. Cesta mezi městy. Byly by tam dřevěné hračky pro děti. Dělal bych si hrad z písku.“ (Michal, 8)

Chýška

Malování po imaginaci na téma bezpečné místo (Viktor, 8)

Chýška

Malování po imaginaci na téma bezpečné místo (Standa, 8)

Panelák a u paneláku je léto

Malování po imaginaci na téma bezpečné místo

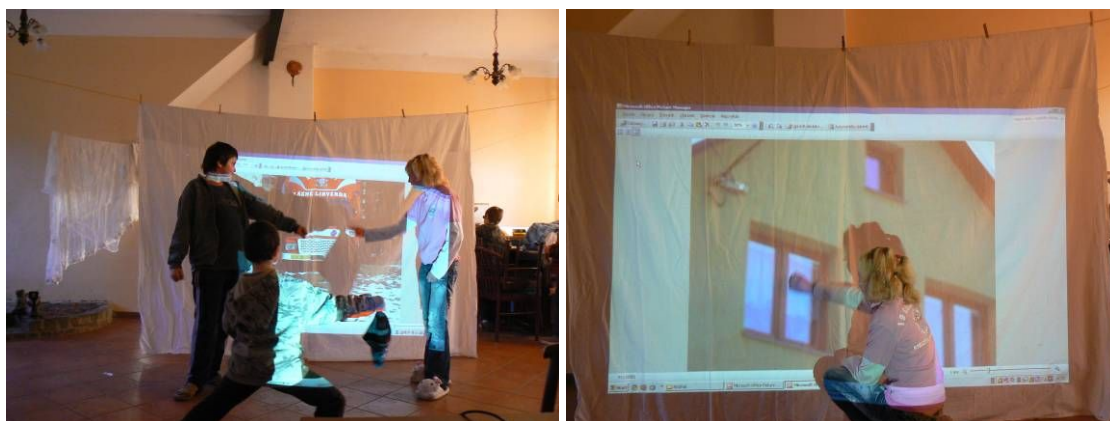
Je tam panelák, kde jsme my, já a Maruška.
Jsou tam sluníčka a mraky a kytky. A to je všechno.
(Ctibor, 7)

Chýška (Zuzka, 10)

3.1.3 Fotografování bezpečných a nebezpečných míst

Technika probíhala po malých skupinkách, které se vydaly na procházku s úkolem po cestě fotografovat místa, která jim přijdou bezpečná a která nebezpečná. Každé dítě si mělo ze svých zhotovených fotografií vybrat tři fotografie bezpečné a tři nebezpečné. V další části dne se uskutečnilo jejich promítání s tím, že děti přesunem po místnosti z jedné strany na druhou vyjádřily, jak moc jim každému přijde které místo bezpečné a které nebezpečné. Poté se znovu promítal určitý výběr fotografií a u každé měly děti možnost dramaticky, buď v podobě živého obrazu nebo scénky, dotvořit, co by se na jakém místě mohlo dít. Cílem techniky bylo sdílení a vzájemného učení se toho, co komu připadá bezpečné či nebezpečné – příjemné, nepříjemné a proč.

3.1.4 Vytváření bezpečného místa – skryše

Vzpomínáte si, jak jste si v dětství stavěli vlastní skryš? Sami, nebo s kamarády či sourozenci vymýšleli nejrůznější bunkry? Jak vaše skryše vypadaly?

Takhle si to představily některé děti v přihlášce na pobyt:

Veronika, 11 let

David, 11 let

☀ Zeptali jsme se jich také, co by uvnitř takového bunkru bylo...

„gauč rozkládací, židle, stůl, křeslo“ (Aleš, 11)

„baterka, spacák, karimatka“ (Eliška, 11)

„jídlo, baterka“ (Matěj, 10)

„jídlo, postel, pití, wc, televize, lednice, topení, počítač, playstation“ (Jonáš, 12)

„baterka, postel, oblečení“ (Kuba, 10)

„jídlo, světlo, emp3, kateřák, pití“ (Štěpán, 11)

„kytky, foťák, telka, baterka, kartáč na vlasy, mobil“ (Zuzka, 10)

„koberec, spacák, jídlo a baterka“ (Michal, 8)

„voda, jídlo, přikrývky, postel, světlo, teplo“ (Alena, 8)

Po společném povídání na téma bunkrů a skryší, jsme děti rozdělili do dvojic a vyzvali, aby pro druhého z dvojice postavily bunkr – místo, kde se může schovat, kde mu bude dobře. Pracovat mohly s jakýmkoli materiálem uvnitř domu nebo venku. Když oba z dvojice byli hotovi, ukázali si místa navzájem, každý z nich si mohl v bunkru, který byl pro něj postaven, pobýt, mohl si pobýt i v bunkru, který sám stavěl. U závěrečné reflexe si dvojice pověděli, jak jim ve kterém bunkru bylo.

Děti se do stavění vrhly s velkým nadšením, některé spojily síly a na stavbě spolupacovaly. Některé přemýšlely o tom jak postavit co nejlepší bunkr, jiné myslely i na to jak postavit bunkr, aby byl ideální pro druhého z dvojice. Bavilo je zkoušet si v bunkrech pobýt a povídat o tom, kde jim jak je.

„Líbilo se mi, jak jsme stavěli bunkry, uvědomila jsem si, že jsem vlastně nikdy neměla příležitost si takový bunkr postavit.“ (z večerní chýšky, Kamila, 12)

3.1.5 Návrat k projektivní technice s obrázky

Poslední technika se vracela k začátku pobytu a výběru obrázků na téma „místo, kde bych chtěl být“ a „místo, kde bych být nechtěl“. Obrázky míst, kde bychom být nechtěli byly tehdy umístěné do papírové krabice. Vyzvali jsme děti, aby se vrátily ke svému obrázku a pokusily se namalovat podle něj jiný obrázek, ale tak aby pro ně místo bylo příjemné a bezpečné. Jak se v individuálním povídání o obrázcích s dospělými ukázalo, děti skutečně pracovaly s vlastní představou, jak to udělat, aby nepříjemné místo proměnily v bezpečné.

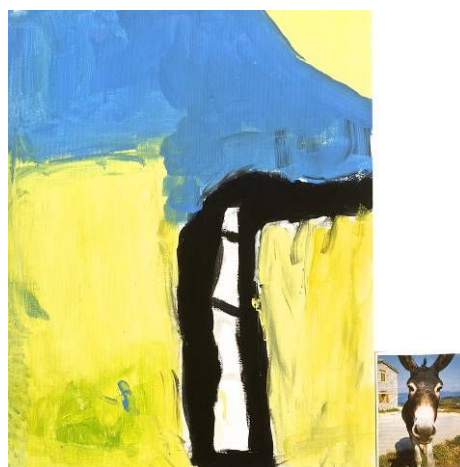
obrázek z projektivní sady: osel
„všichni by byli oslové“

Louka pro osly

Přemalování nebezpečného místa na bezpečné

„Maloval jsem o oslovi. Je to bezpečnější. Osel je na louce. Silnice, v dálce barák. Smáčely se mi barvy. Na obrázku jsou zábrany, tam se oslové chodí najíst. Ze silnice vedou vrátka. Auta jim vozí jídla, když prší.“

Vrátka a plot jsem nemaloval, protože by se to nevešlo a neumím je namalovat. Namaloval bych jezírko. Na statku by byl na výletě Aleš, Matěj, Kuba, Jonáš, Zuzka, Alena, sestra Dáša, Eliška (která nevidí), ze třídy Tobiáš, Nik Svitli, Marek a Vojta, Strejda Alex, Honza, strejda Aleš, Haluška, Klárka, všichni vedoucí z Letního domu, strejda Simon.“
(Michal, 8)

Obrázek z projektivní sady: slon; „zadupal by mě“

Příroda

Přemalování nebezpečného místa na bezpečné

„Sloni utekli. Přiletělo letadlo, naházeli tam semínka, aby tam vyrostla tráva. A pak tam naházeli hmyz, aby okysličili tu zem. Pak tam dorostly stromy, aby se tam dalo žít. Místo je to příjemné. Si lehnu pod strom. Bych tam pozval kámoše. A procházel bych se.“

(Pavel, 10)

Přemalování nebezpečného místa na bezpečné

„Namalovala jsem zeď, aby byla hezčí, než tamta. Hezčí je v tom, že není s dourama, je dobře postavená, nemůže spadnout, v tom je bezpečná.“

(Dagmar, 11)

Obrázek z projektivní sady: nahaté děti ze zadu; „smradlavé“

Řehtající kůň

Přemalování nebezpečného místa na bezpečné

„Je to kůň, kterým by sem chtěl být, který jí trávu a pije vodu z potoku. A řehťá se. A poletuje tam a sem. Je to hezké místo, přírodní a voňavé a s květinami.“

(Jonáš, 11)

Obrázek z projektivní sady: „nerad skáče, když neví, kam letí“

Bastoch skáče šipku do bazénu

Přemalování nebezpečného místa na bezpečné

„Já jsem přemýšlel, že tam dám vodu. A chtěl jsem udělat žraloka, ale neudělal jsem ho, protože by to bylo nebezpečné. A nelíbilo se mi, že jsem místo holky namaloval bastocha. Bastoch tlustoch.

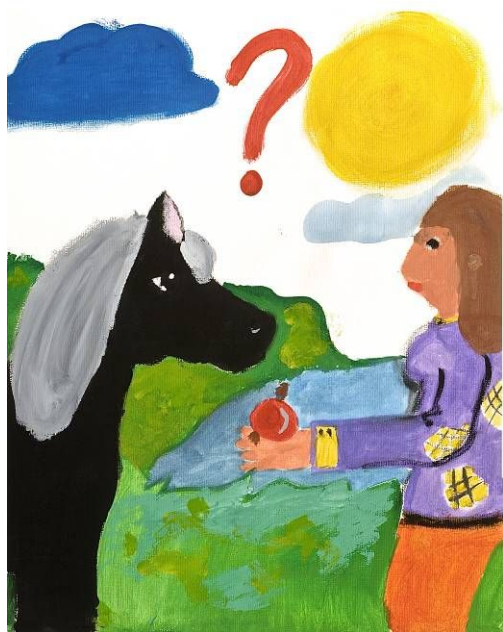
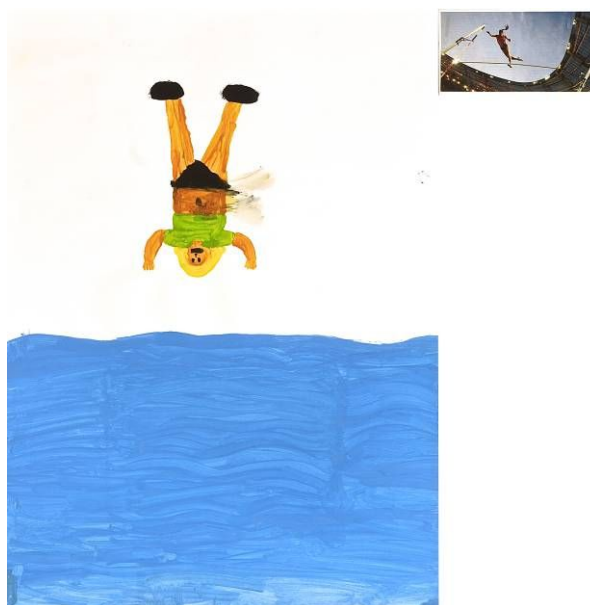
A co dělá? Ona? Ona tady neskákala, protože by mohla skočit vedle bazénu. Tak udělala šipku sem.

Je to pro ni bezpečné? Podle toho, jestli ji umí. A podle mě jo.

A kde bys byl ty? Já bych tu skákal, potápěl se, dělal salta do vody. Já jsem tam radši udělal bazén, protože v moři je žralok.

Jaké jsou ty obrázky? Nepříjemný (ten první, kdy skáče do žraločí tlamy), tento je lákavý (obrázek Bastocha..). Když tam skákala, tak se bála, a teď už se nebojí, už skáče podruhé.”

(Aleš, 11)

Obrázek z projektivní sady: kůň v lase; „není volný”.

Smutný i veselý kůň pod zapadajícím sluncem

Přemalování nebezpečného na bezpečné

„Namalovala jsem koně – může se jmenovat Jestr – jak by to bylo, kdyby ten kůň měl mít svobodu, nebo aby ho měl někdo z lidí rád.

Tam ho chtějí lidi chytat, tady se s ním chtějí spřátelit, chtějí si ho udobřit jablíčkem...

... chtěli chytit koně a nepodařilo se to, vzdali to. Viděla ho z dálky, jen tak si řekla, že mu pomůže psychicky, že je to kůň v šoku a potřebuje péči, utekl před lovci a stádo nechal jinde – rozutekli

se, a teď se nemůžou najít protože jsou od sebe daleko. Pomůže mu – dá mu jabko. Nejdřív přijde dvacet metrů daleko, klekne si s jablkem v ruce a kůň za ní pomalu přijde asi po dvaceti minutách. Ona si pomalu stoupne, dá mu před čumák jablko a otazník je, jak to bude dál.

Dál to bude tak, že kůň si to jablko vezme, odcválá pryč – bojí se lidí. Pak zase přijde šťouchne jí do ruky. Ona si ho odvede k chýši, kde už má kočku a psa, ten ho má hodně rád na první pohled to byli přátelé. S kočkou se rád nemá, nelíbí se mu, je zrzavá. Dostane kýbl jablek. Žena ho pojmenuje – jmenuje se podle jezera, kde se seznámili Jestr, bude mu tak říkat a učit ho na oprátku, pak na lonč (osedlávání). Pak ho učí 2 roky, on si tu ženu oblíbí. Ona bude ráda, protože bydlí sama, nemá žádné přátele. Ta holka bych chtěla být já. V jablku je červík.

(Kamila, 13)

Obrázek z projektivní sady: strašidelná místnost s mimozemšťanem

Den hezkého vzduchu (Mrakodrap)

Přemalování nebezpečného na bezpečné

(Matěj, 8)

4.2 Zhodnocení programu pobytu „Útočiště“

Na socio-terapeutickém pobytu „Útočiště“ jsme dětem nabídli prostor hledat ve fantazii a tvorbě jak vypadají místa, kde se cítí bezpečně. Při procházení jejich představ o místech, kde by jim bylo dobře, jsem narazila na častou zmínku o vodě, případně i teple a jídle. („Stříká tam voda, je to ráj...koupal bych se ve vodě...ráda plavu, je tam teplo a jídlo...voda jak teče a padá, to se mi líbí...bylo by tam teplo jako ve Vietnamu...skákala bych do vody z loďky...rád plavu, ale bojím se hloubek...plaval bych.) Napadá mě souvislost se vzpomínkou na prožitky, které dítě zažívá v matčině lůně a s touhou vrátit se do prostředí tohoto prvního bezpečného místa. U vody může jít také podle některých úvah o symboliku emocí a pro nás o dobré znamení, že pro děti bylo téma pocitově významné.

K cílům pobytu patřilo „pomoci dětem hodnotit, co je pro ně bezpečné a nebezpečné, v jakých místech se cítí dobře a jak si mohou taková místa reálně i v sobě vytvářet“. V tomto kontextu myslím, že se podařilo děti během pobytu dobře připravit na návrat k prvnímu, nepříjemnému obrázku a jeho přemalování. Soudím tak podle toho, že některým se do malování na toto téma nechtělo, ale nakonec se s ním vypořádaly velmi statečně a tak, že byly samy s obrázkem spokojené a měly z něj radost.

5. Vlastní výtvarný projekt

Ve výtvarném projektu navazuji na své zážitky z pedagogické činnosti s dětmi z dětských domovů. V souvislosti s textem své diplomové práce, se zamýšlím nad tím, jak vypadá místo, které je bezpečné. Vycházím přitom z citovaných představ dětí a z jejich povídání k obrázkům, ale také z vlastní znalosti jejich osobních příběhů. Vytvářím pro některé z nich jejich místa, jejich „pokojíčky“. Ovlivněné také svými pocity a chápáním dětského světa.

K nápadu těchto „míst“ mě vedla mimo jiné skutečnost, že tyto děti většinou nikdy neměly svůj pokoj a obecně svého soukromí a vlastního prostoru mají velmi málo. Mají ale své představy, do kterých nás někdy rády nechají nějakou skulinou nahlédnout.

Závěr

V této práci jsem se zabývala tématem bezpečného místa – útočiště. Zajímalo mě, jak se pocit bezpečí v člověku utváří a co se děje, když dítě vyrůstá mimo domov a nemá své bezpečné místo v rodině. Skrze svou praxi docházím k tomu, že výtvarná tvorba se za určitých okolností může stát způsobem jak potřebu bezpečí sytit, stejně tak, jako může pomoci zpracovávat traumatické zážitky z minulosti. Jak moc se toto vše daří, je sice těžko dokazatelné, jisté však je, že nemůžeme-li pomoci dětem z dětských domovů, aby vyrůstaly v rodinném prostředí, můžeme jim alespoň nabídnout nové zážitky a ujištění, že mají na světě své místo. Občanské sdružení Letní dům jim toto místo nabízí nejen ve svém imaginárním „domě“, ale také v ateliéru, kde skrze výtvarnou tvorbu naslouchá jejich životním příběhům.

Příloha – dva příběhy ze života dětí

Život bez náruče

Ondřej přišel na svět, když jeho matce bylo pouhých 16 let, Rozárka se na tomto světě ocitla dva roky poté a za necelé dva roky se narodil Kryštof.

Rodina měla finanční, bytové, ale zejména vztahové problémy. Život dětí byl od nejútlejšího věku formován dospělými, kteří měli řadu problémů sami se sebou. Dvouletý Ondra a ani ne roční Rozárka byli umístěni v kojeneckém ústavu. Ani se nestačili vzpamatovat a byli matce navraceni, to už se jim narodil další sourozenec Kryštof.

V době, kdy z rodiny odchází otec dětí, dochází do rodiny pracovníci jedné nevládní neziskové organizace. Matka s nimi ale nespolupracuje, proto dohled nad rodinou přebírá oddělení péče o dítě. Matka mění partnery a živí se prostitucí, sexuální služby poskytuje v přítomnosti dětí. Děti jsou matkou vláčeny z místa na místo, žijí po různých bytech v neodpovídajících podmínkách. Nejmladší Kryštof od narození špatně prospívá a je časem hospitalizován.

Při sociálním šetření je skoro šestiletý Ondra objeven promrzlý, hladový, špinavý, ležící na podlaze ve zvracích; dvouletý Kryštof je nalezen ve stejně zuboženém stavu, na matraci prosáklé močí; čtyřletá Rozárka se nachází u matčiny kamarádky, má zkravvené tričko, podlitiny ve tváři a vyškubané chomáče vlasů. Nad dětmi je nařízena ústavní výchova. Jeden rok stráví v jednom dětském domově, následující rok putují do dalšího dětského domova.

Ondřej, Rozárka a Kryštof jsou těžce deprivováni a traumatizováni, svět a lidé jsou pro ně nebezpeční, nevyzpytatelní, ohrožující. Nikdo ze sourozenců nezažil důvěryhodný řád věcí. Bezpečí pro ně neexistuje, nejdůležitější roky vývoje trávili v neustálém nebezpečí. Všechny tři děti začínají jezdit na sociálně terapeutické pobyty s Letním domem, působí ustrašněně, nejistě, křehce, zranitelně, je na nich patrné velké vývojové opoždění. Začínáme po malých krůčcích vytvářet základní pocit důvěry. Rozárka i Kryštof se schovávají v bezpečí náruče. Vstřebávají do sebe zážitky, že se nemusí nikterak přičinit a bezpečné prostředí tu pro ně je, že se do náruče dospělého mohou vrátit, kdykoliv to budou potřebovat. Nejstarší Ondřej prožil už příliš mnoho let v prostředí, ve kterém byl manipulován, zneužíván a traumatizován. Sbližování s Ondřejem trvá o něco déle. Krok za krokem mu

umožňujeme učit se rozlišovat, které podněty jsou bezpečné a které nikoliv. Společně s Ondřejem se učíme přiměřeným způsobem odmítat zážitky, které jsou škodlivé. Ondřej, Rozárka a Kryštof potřebují zažívat svět, lidi a vztahy v něm jako srozumitelné, bezpečné. Potřebují blízkost dospělých, kteří jim umožní krok za krokem uvěřit, že lze žít bez přehnaných pocitů ohrožení a že se lze nebezpečným věcem vyhnout nebo ubránit.⁵⁹

Valérie

Ve čtyřech letech se z poměrně neuspořádaného prostředí velkých rodinných propletenců dostala do ústavní péče. Její matka v té době nastupuje do výkonu trestu odnětí svobody (ublížení na zdraví, kuplířství). Do svých deseti let Valérie žila v dětském domově, na který vzpomínala jako na místo, kde jí bylo celkem dobře. Spolu se starším bratrem Arnoštem a mladší sestrou Regínou byli přemístěni do jiného, původního bydliště mnoho kilometrů vzdáleného dětského domova; o svém přemístění se dozvěděli pouhý den předem.

Od té doby začíná Valériino vzdorovité období. Uvnitř bytostně potřebuje, aby o ni bylo pečováno. Projevuje se velmi hrubě a většinu svých pečovatelů nenávidí. Namísto péče tedy dostává trest za trestem. Na sociálně terapeutické pobyty začíná Valérie jezdit ve dvanácti letech. Její chování péči opravdu nepřitahuje. Je drsná, není schopna dialogu, není ochotna se zapojit do péče o dům, ani dodržovat pravidla. Když ale povolí, mluví o svém životě. Dozvídáme se, jak je plná hořké nenávisti ke své matce, ta je v tom čase ve výkonu trestu odnětí svobody. V souvislosti s matkou má fantazie spojené s velkou agresivitou. Stejně tak mluví o paních vychovatelkách z dětského domova. Je přeplněná nenávistí ke světu, který jí neposkytl ani trochu přiměřené péče.

Během arteterapeutických programů Valérie hodně soustředěně pracuje, z jejích obrázků jsou rozpoznatelné sebedestruktivní tendence, agresivita vůči druhým, ale i velká touha po něžné péči, po úlevě ze sevření... Postupem času Valérie k některým dospělým přilne, dokáže reflektovat své unáhlené reakce, omluvit se. Je otevřenější. Píše dlouhé dopisy, jejich atmosféra je křehká, citlivá, plná trápení. Na Valérii během sociálně terapeutických pobytů pozorujeme pozitivní změny. Její situace v dětském domově se ale vyostřuje. Valérie se odstává opětovně do

⁵⁹ Ciprová, Kokrdová, Kokrda, Vrtalová, Předání nitek, s 19.

diagnostického ústavu na tzv. rediagnostiku. Letní dům v té době diagnostický ústav informuje o svých zkušenostech s Valérií. Valérie se na zkoušku vrací do dětského domova, tam se ale brzy vše dostává do stejných kolejí. Valérie je verbálně agresivní, nedodržuje pravidla, rozvrací atmosféru v rodinné skupince.

Valériiina ústavní výchova tedy pokračuje ve výchovném ústavu, tam se seznamuje s drogami a během útěků s nimi různě experimentuje, zkouší homosexuální kontakty, přerušuje kontakty se sourozenci... z výchovného ústavu utíká, zhruba rok je na útěku. Po svém osmnáctém roce začíná žít na ulici, živí se krádežemi a zřejmě i prostitucí. Svůj vnitřní svět zaplňuje toxicky. Při krádežích a nebezpečí zažívá chvíle vzrušení.⁶⁰

⁶⁰ Ciprová, Kokrdová, Kokrda, Vrtalová, *Předení nitek*, s 19.

Literatura a další zdroje

BLAŽKOVÁ (KOKRDOVÁ), LUCIE. *Programy inspirované arteterapií, artefiletikou, muzikoterapií a tvořivou dramatikou pro děti z dětských domovů*. Diplomová práce, Katedra speciální pedagogiky, pedagogická fakulta UK, Praha: 2001.

CIPROVÁ, KOKRDOVÁ, KOKRDA, VRTALOVÁ. *Předení nitek*. Praha: Letní dům, 2006.

CLOUD, HENRY; TOWNSEND, JOHN. *Děti a Hranice: Proč ve vztahu k dětem budovat hranice?* Přel. A. Koželuhová. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1999. ISBN: 80-7255-002-0.

DAVIDO, ROSELINE. *Kresba jako nástroj poznání dítěte: Dětská kresba z pohledu psychologie*. Z Fr. přel. A. Lhotěvá a H. Prousková. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-449-4.

HOLUB, JOSEF; LYER STANISLAV. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 528 stran.

LIEBMANN, MARIAN. *Skupinová arteterapie: Nápady, témata a cviční pro skupinovou výtvarnou práci*. Přel. J. Elisová. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 280 s. ISBN 80-7178-864-3.

KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, Gertrud. *Děti potřebují rituály*. přel. A. Syrovátková. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. 96 s. ISBN:80-7178-203-3.

KUCHARSKÁ, ANNA A MÁJOVÁ, LUDMILA. *Dětská kresba v psychologickém výzkumu*. Praha: UK – Pedagogická fakulta, 2005. ISBN 80-7290-217-2.

KURTH, HANS. *Lexikon snových symbolů*. Z Něm. přel. E. Špačková. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 1993. ISBN 80-85634-28-7.

MATĚJČEK, ZDENĚK A LANGMEIER, JOSEF. *Výpravy za člověkem*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1981.

ONDRŮJOVÁ, Dr. L. *Dětská kresba: Přehled dosavadního pedopsychologického bádání o hlavních jejích problémech, příspěvek k jejímu experimentálnímu zkoumání*. Brno: Společnost nových škol v Brně, 1930. 202 stran.

PEROUT, EVŽEN. *Arteterapie se zrakově postiženými*. 1. vyd. Praha: Okamžik, 2005. ISBN 80-903247-9-7.

PEROUT, EVŽEN. *Psychická deprivace a její podoba ve výtvarné tvorbě*. In: *Arteterapie: Časopis České arteterapeutické asociace se zaměřením na arteterapii, artefietiku, muzikoterapii a dramaterapii*. Praha 2009/20–21.

PEROUT, EVŽEN. *Poznámky z přednášky Barevná symbolika a symptom*. Ateliér arteterapie, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 2009.

PETERSON, LINDA WHITNEY A HARDIN, MILTON EDWARD. *Děti v tísní: příručka pro screening dětských kreseb*. Z Angl. přel. E. Klimentová. Praha: Triton, 2002. ISBN 80-7524-237-0.

PLESSINGEROVÁ. *O.S.Letní dům a jeho spolupráce se sociálními pracovníky – bakalářská práce*. Filozofická fakulta UK, Praha 2006.

RUBINOVÁ, JUDITH. *Přístupy v arteterapii*. Přel. J. Elipsová. 1. vyd. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7387-093-5.

SPYRIOVÁ, JOHANNA. *Heidi děvčátko z hor*. 3. vyd. Praha: Albatros, 1989. ISBN 13-814-89.

STIBUREK. In: *Současná Arteterapie v České republice a zahraničí. Česká arteterapeutická asociace*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 2000.

SLAVÍK, JAN. *Umění zážitku, zážitek umění: teorie a praxe artefietiky, 1. díl*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 2001.

ŠICKOVÁ-FABRICI, JAROSLAVA. *Základy arteterapie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. 176 stran. ISBN 80-7178-616-0.

UŽDIL, JAROMÍR. *Čáry, klikyháky, paňáci a auta: Výtvarný projev a psychický život dítěte*. 5. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Portál, 2002. 128 stran. ISBN 80-7178-599-7.

VÁGNEROVÁ, MARIE. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-802-3.

VÁGNEROVÁ, MARIE. *Vývojová psychologie I: Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-0956-0.

ZICHA, ZBYNĚK. *Úvod do speciální výtvarné výchovy*. 1. vyd. Kap. Diagnostické využití výtvarného projevu. Praha: UK – Katedra speciální pedagogiky pedagogické fakulty, 1981. 145 stran.

ZINEROVÁ, MARKÉTA. *Indiáni z Větrova*. 3. vyd. Praha: Albatros, 1986. ISBN 13-80786.

Vzdělávání v občanském sdružení letní dům 2009 –2011 v rámci projektu Rozvojem ke stabilitě. Lektor: Phdr. Luboš Koblíček. *Pesko Boyden Systém Psychomotor a pět vývojových potřeb*.

Vzdělávání v občanském sdružení letní dům 2009 –2011 v rámci projektu Rozvojem ke stabilitě. Lektoři: Lucie Korkdová, Jiří Kokrda.

Tajemství barev. Doprovodné noviny k výstavě. Letní Dům, Praha 2010.

Password: Anglický výkladový slovník s českými ekvivalenty. Dotisk 1. vyd. Přel. Vácha V.. Praha: Mladá fronta, 2000. ISBN 80-204-0288-8.

Příruční slovník jazyky českého: Díl I a Díl VI. Praha: Státní nakladatelství, 1935–37.

<http://www.arnostern.com>

<http://www.letnidum.cz>

<http://artlist.cz/>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Sanctuary>.

<http://respekt.ihned.cz/c1-51440580-tise-nekdo-nas-posloucha>

http://baraka.cz/Marek/knihy/nova_doba_prodni/kapitoal_07.htm

další odkazy:

www.huptych.cz

www.pbsp.cz

www.arteterapie.cz

www.artefiletika.cz

Klíčová slova

Arteterapie

Artefiletika

Bezpečí

Dětská kresba

Dětský domov

Abstrakt

Tato práce se zabývá problematikou pocitů bezpečí ve výtvarné tvorbě, která může být prostorem ke zpracování osobních prožitků a vzpomínek. Toto téma rozvíjí v kontextu pedagogické praxe autorky s dětmi z dětských domovů.

Abstract

This work engages in the topic of feeling of safety in art. It is interested in the way, how the art can help to overcome some of bad experiences and memories and illustrates that using the examples of working with the children from institutional children's homes.